

BEKTAŞI FIKRALARI VE GÜLME TEORİLERİ

Halil İbrahim ŞAHİN¹

ÖZET

Üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama gibi gülme teorilerinin kullanıldığı bu makalede Bektaşî fıkralarındaki gülmeye neden olan durumlarla ilgili tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. İnsana has bir olgu olan gülmenin kökenlerini ve sebeplerini araştıran gülme teorileriyle Bektaşî fıkraları incelendiğinde bu fıkralardaki gülme durumlarının, yerel olduğu kadar evrensel niteliklere de sahip olduğu görülmüştür. Üstünlük teorisinin prensipleriyle uyumlu fıkralardaki Bektaşî, Nasreddin Hoca gibi muhataplarının haksız saldırılarını bertaraf ederek onlara üstünlük sağlamakta ve bu durum da fikrayı dinleyenlerin gülme duygularını harekete geçirmektedir. Bektaşî fıkralarındaki mizahı açıklamada uyumsuzluk teorisinin de önemli bir katkısı vardır, çünkü Bektaşî fıkralarında gülmeye neden olan pek çok durum, uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Özellikle Bektaşî'nin dinî konulardaki farklı bakış açısı, Bektaşîlik kültürünün dışında kalanların dini ve kültürel birikimi ile uyumsuz olduğundan çoğunlukla gülmeye neden olmaktadır. Bazı fıkralarda hem Bektaşî tipinin hem de dinleyicinin rahatlama duygularının gülmeye zemin hazırladığını da söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Bektaşîlik, Mizah, Fıkra, Gülme Teorisi.

BEKTASHI ANECDOTES AND LAUGHTER THEORIES

ABSTRACT

The situations that cause laughing in Bektashi anecdotes and assessments are presented in this article by using laugh theories like excellence, non-compliance and relaxation. By studying the help of tehories the help of laugh, a phenomenon theories which evaluate the origins and causes of laugh a phenomenon peculiar to human being, it is seen that Bektashi anecdotes have both local and universal nature. Consistent with the principles of excellence theory, Bektashi's resistance to the attacks of Nasreddin Hodja jokes causes his aun anoctodes to be superior. Nasreddin Hodja's attacks cause them to be superior. This activates anecdote feelings of people listening to very jokes. The theory of non-compliance is an important contribution in explaining humors in Bektashi anecdotes since many cases causing to laugh is due to incompatibility. Especially Bektashi's different perspective in

1 Yrd. Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü El-mek: hsahin@balikesir.edu.tr

religious matters cause to laugh because of people out of Bektashi culture's incompatibility with religious and cultural accumulation. It is possible to say that both Bektashi type and listeners' relief feelings prepare the ground for laughing.

Keywords: Bektashism, humor, anecdote, laughter theory.

GİRİŞ

Gülme, insana özgü bir olgudur. İnsanlık tarihinin erken dönemlerinden bu yana gülmenin ne olduğu ve insanların niçin güldüğü konusunda çeşitli izahlar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Ancak, pek çok olgu gibi gülme de devirlere ve kültürlere göre farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de gülme konusunda değişik açıklamalar öne sürülmüş, bu da gülmeyi tartışan ve sebebini araştıran pek çok gülme teorisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çok sayıda gülme teorisi bulunmasına rağmen, gülmeyi tam anlamıyla açıklayabilen bir teoriden de bahsetmek bugün için mümkün değildir. Bunun normal bir durum olduğunu, gülme durumlarındaki çeşitliliği göz önüne aldığımızda kolaylıkla anlayabiliriz. İnsanoğlu birçok farklı duruma, örneğin gıdıklamaya, azot oksit solumaya, yapılan taklitlere ve düşen birisine gülebilmektedir. Gülmeye ilişkin teoriler, gülmenin farklı bir boyutuna işaret ettiğinden her teori kendi içinde tutarlı ve değerlidir.

Halk edebiyatı türlerinden birisi olan fıkralar da insanlar üzerinde gülme etkisi gösterdiğinden gülme teorileriyle yakından alakalıdır. Fıkraların gülme teorileri ile analiz edilmeleri şüphesiz halk edebiyatı araştırmaları için bir yenilik olmuştur. Toplum hayatında önemli bir yeri olan ve anlatıldıkları zaman insanları gülmeye sevk eden bu edebiyat ürünleri, gülme teorileri sayesinde daha iyi anlaşılmasına başlanmıştır, ancak fıkraları analiz etmede, tıpkı gülmeyi açıklamada olduğu gibi, tek bir gülme teorisi yeterli olmadığından çeşitli gülme teorileri bir arada kullanılmıştır. Bunun yanı sıra gülme teorileriyle fıkraların incelenmesi, gülmenin ve mizahın yerel olduğu kadar evrensel bazı değerlere de sahip olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmada üstünlük, rahatlama ve uyumsuzluk gibi temel gülme teorileri Bektaşî fıkralarına uygulanmıştır. Bektaşî fıkraları, Türk kültürüne özgü olmakla birlikte bu fıkralardaki gülme durumlarını, bazı teoriler izah edebilmektedir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse insan, çoğunlukla benzer durumlar karşısında gülmektedir. Onu güldüren durumlarda kültürlere bağlı olarak bazı farklılıklar olabilmektedir, ancak özde değişmeyen bazı duygular ve düşünceler vardır. Böyle bir yaklaşımdan hareketle bu makalede, Bektaşî fıkralarının insanları neden güldürdüğü meselesi, gülme teorilerinin yardımıyla tartışılmış ve bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmanın ilk kısmı, makalede kullanılan kavramların, malzemenin ve yöntemin tanıtılmasından oluşurken ikinci kısımda gülme teorileriyle Bektaşî fıkralarının incelenmesi yer almaktadır.

1. Kavramlar, Malzeme ve Yöntem

1.1. Kavramlar

Fıkralar, genellikle halk arasında bilinen ve belli bir şöhreti olan tiplere bağlı olarak anlatılan bir halk edebiyatı türünü temsil ederler. Nasreddin Hoca, Bekrî Mustafa, Temel gibi fıkrâ

tiplerinden birisi de “Bektaşî”dir. Bektaşî tipi etrafında anlatılan fıkralara “Bektaşî fıkraları” adı verilir. Böyle bir fıkrâ tipinin oluşumunda şüphesiz Bektaşîlik kültürünün tesiri önemlidir, ancak Bektaşî sadece Bektaşîleri temsil eden bir zümre tipi değil, aksine toplumun tümünü temsil edebilen ve geniş kitlelerce tanınan tiplerden birisidir. Bektaşî fıkralarının karakterini anlayabilmek için öncelikle Bektaşî tipinin genel özelliklerine bakmak gerekir. Dursun Yıldırım’ın ifadesiyle “*Halkın yaşadığı vak’a hadiseleri, tecrübeleri temsil ettiği kadar, halkın zekâsını, aklını, bilgisini, ahlâk ve terbiye anlayışını, inanç ve itikatlarını da temsil eden fıkrâ tiplerinden biri olan Bektaşî tipi, menşe itibarıyla dini (İslâmiyeti) farklı anlamaktan doğan çatışmaların, tutum ve davranışların yarattığı bir tiptir.*” (1999: 35). Burada birkaç ayrıntıya değinmek faydalı olacaktır. Bektaşî, Bektaşîlik kültürüne yaslanarak oluşmuş bir tiptir, ancak sadece kendi kültür ortamıyla sınırlandırılmış bir tip değildir. Bektaşîlik dairesi dışında da Bektaşî fıkralarını anlatan ve dinlemekten zevk alan onlarca insan vardır. Başka bir ifadeyle söylersek Bektaşî tipi ve fıkraları Bektaşîliğe mensup kişilerin dışında da sevilen ve rağbet gösterilen bir konumdadır, çünkü fıkralardaki Bektaşî, Türk insanının sorguladığı ve sormak istediği hususları dile getirmektedir.

Bektaşî’nin Yaratıcı ile senli benli konuşması, dinî hükümlere ve kurallara karşı toplumun aksine daha farklı bir tavır takınması, bazı kişilerce “zındıklık” olarak da nitelendirilmiştir. Oysa Bektaşî tipinin bu tavır ve düşüncesi tasavvuf kültüründen beslenmektedir. Görüneni değil, görünmeyeni görme isteği, insanların kendi kafalarında yanlış bir şekilde kurdukları din algısını yıkmaya ve dinin özüne hâkim olma fikri, tasavvuf kültürünün temel prensipleri arasındadır. Boratav’ın da belirttiği üzere “*Bektaşî’nin tutumu inkâr değil, tenkittir... Tenkitleri ve yermeleri, gerçek bildiği Tanrıya değil, yollarını şaşırmuşların kendi sûretlerinde yarattıkları “tanrı”ya, kendi yasalarını örnek alarak çeki düzen verip Tanrı buyruğu diye sundukları yasayadır.*” (1991: 319). Ayrıca bazı Bektaşî fıkralarının başka fıkrâ tiplerine bağlanarak anlatılıyor olması, Bektaşî tipinin Türk toplumunca sevilen ve benimsenen bir tip olmasından kaynaklanmaktadır. Türk kültürünün ulaştığı hemen her coğrafyada bilinen ve fıkraları anlatılan Nasreddin Hoca, bu fıkrâ tiplerinden sadece birisidir. Çok sayıda Bektaşî fıkrası, Nasreddin Hoca’nın ağzından anlatılmaktadır. Ayrıca Bektaşî fıkralarının Anadolu’nun pek çok yerinde Alevi, Tahtacı ve Çepni gibi alt tiplere bağlı olarak da anlatıldığını biliyoruz (Boratav, 1991: 323; Boratav, 2006: 33, 35, 70; Duymaz, 1994).

Çalışmanın temel kavramlarından bir diğeri “gülme teorisi”dir. İnsanların neden güldüğünü araştıran çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan gülme teorileri, günümüzde de özellikle mizah araştırmalarında güncelliğini korumaktadırlar. Bilindiği gibi gülme olgusunun insanlık tarihiyle birlikte başlayan bir serüveni vardır. Tarihin ilk devirlerindeki çalışmalarda dahi gülmenin ne olduğu, insanların niçin güldüğü açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak pek çok olgu gibi gülme de devirlere, coğrafyalara ve medeniyetlere göre farklı şekillerde izah edilmiştir. Bu konuda, gülmeyi tartışan, sebebini araştıran pek çok gülme teorisi öne sürülmüş, ancak üzerinde mutabakata varılan bir teori de oluşturulamamıştır (Morreall, 1997; Bergson, 1996; Türkmen, 2002: 367; Ekici, 2000). Türkiye’deki fıkrâ araştırmalarında da kullanılmaya başlanan gülme teorileri, özellikle Fikret Türkmen tarafından Nasreddin Hoca ve Bursa Yörük fıkralarına uygulamıştır (1996, 1997, 1999, 2002).

1.2. Malzeme

Bektaşî fıkralarıyla ilgili olarak çok sayıda metin, yazılı ve sözlü olarak günümüze ulaşmış ve çeşitli külliyatlar hâlinde yayımlanmıştır. Daha çok halk için hazırlanmış kitaplarda yer alan Bektaşî fıkralarının anlatıcıları, anlatma zamanları ve mekânları, derleyicileri hakkında maalesef yeterli bilgiler günümüze ulaşmamıştır. Bu sorunun temelinde fıkraları yazıya geçirenlerin kimlikleri vardır. Folklorun derleme yöntem ve tekniklerini kullanmadan veya bir halk edebiyatı ürününün nasıl kayda geçirileceğini bilmeden metin derleyen veya tespit eden kişiler, metinlerin bağlamı ve derleme süreci hakkında herhangi bir bilgi vermeye gerek görmemişlerdir. Bütün bunlara rağmen Bektaşî mizahını araştıranlar için yeterli sayıda fıkra metninin bulunması sevindirici bir durumdur. Bu çalışmada kullanılan fıkra metinleri, Dursun Yıldırım'ın *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* (Ankara 1999) adlı kitabından alınmıştır. Yıldırım, bu çalışmasında on dokuzuncu yüzyıl ve sonrasında yayımlanan fıkra külliyatlarındaki Bektaşî fıkralarını bir araya toplamış ve bunları tip, konu, şekil, yapı vb. açılardan değerlendirmiştir.

1.3. Yöntem

Gülme teorileriyle fıkraları veya gülmeye yol açan durumları incelemenin zorluğu, gülme teorilerinin standartları oluşmuş inceleme yöntemlerine sahip olmamasından kaynaklanır. Gülmenin kökenlerini ve gülmeye neden olan durumları izah etmeye çalışan teoriler, gülmenin nasıl gerçekleştiğini açıklamışlardır, ancak bu durumlara uygulanabilecek yöntemlere ulaşamamışlardır. Bu yüzden gülme teorileriyle fıkraları inceleyen araştırmalar, çoğunlukla fıkradaki gülmeye neden olan durumun tespiti ve bu durumun mevcut gülme teorilerindeki yeri üzerine odaklanmışlardır. Başka bir şekilde söylemek gerekirse gülme teorilerinin fıkralara uygulanmasında öncelikle fıkradaki gülme unsurunun tespit edilmesi ve daha sonra ise bu unsurun gülme teorileri açısından yorumlanması yolu tercih edilmiştir. Bu çalışmada da bazı Bektaşî fıkraları; üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama teorileri açısından incelenmiştir. Bütün fıkraların incelenmesi bu çalışmanın kapsamını aşacağından ve daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olacağından çalışmada örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneğin üstünlük teorisiyle açıklanabilecek fıkraların tümünü çalışmanın kapsamına dâhil etmek yerine, belli sayıda fıkra metni tercih edilmiştir. Aynı şekilde diğer teorilerde de temsil düzeyi yüksek metinler, çalışmada kullanılmıştır. Seçilen fıkra metinlerinde gülmeye neden olan durumlar, gülme teorilerinin temel prensipleri doğrultusunda yorumlanarak sonuçlara ulaşılmıştır.

2. Gülme Teorileri Açısından Bektaşî Fıkraları

2.1. Bektaşî Fıkralarında Üstünlük Duyguları

Gülme teorileri arasında en fazla kullanıma ve yaygınlığa sahip teorilerin başında "üstünlük teorisi" gelir. Bu teorinin geçmişi, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlere kadar götürülmektedir. Üstünlük teorisi gülmeyi, "bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi" olarak açıklamaktadır. Konuyla ilgili tespitler yapan ve görüş bildiren

Platon, gülünç kişilerin kendisini olduğundan daha akıllı, daha erdemli sanan kişiler olduğunu söyleyerek böyle tiplere gülenlerin duygularına da işaret etmiş olmaktadır (Morreall, 1997: 8). Kendisini olduğundan farklı gören birisine gülen bir kişi, onun düşmüş olduğu duruma düşmediği, kendisinin ondan daha uyanık olduğunu düşündüğü için üstün olma duygularına kapılacaktır. Böyle bir durumda da gülmenin merkezinde üstün olma duygusu hâkim olacaktır. Platon ve Aristoteles'in gülmeye yaklaşımları büyük oranda benzerdir. Platon gibi Aristoteles de gülmeyi alayın bir türü olarak nitelendirir ve nükteyi "*adam edilmiş küstahlık*" olarak görür (Morreall, 1997: 9). Platon ve Aristoteles'in gülmeye karşı bu olumsuz tutumu, hemen bütün dinlerde de bulunmaktadır. Pek çok dinî sistem, gülmeyi çoğunlukla kenara itmiş ve insanın kişiliği üzerinde zararlı etkileri olduğunu telkin etmiştir (Rozenhal, 1997; Baudelaire, 1997: 4, 11).

Üstünlük kuramının temellerini atan Platon ve Aristoteles'ten sonra pek çok kişi, bu yaklaşımı ele almış ve çeşitli yorumlarla zenginleştirmiştir. Thomas Hobbes'un, "*ani zafer duygusu*" adıyla oluşturduğu kuramında mücadele kazanmak ile gülmenin ilişkisini değerlendirdiğini görüyoruz. Ona göre "*Daha önce bize ait olan zayıflıklarımızla karşılaştığımızda birdenbire içimizi bir yücelik duygusu kaplar.*" böyle bir durumda da gülme meydana gelir. Hobbes'un bu düşüncesini Morreall, "*işte gülme, bir kendi kendini kutlamadır; her şeye karşı olan bütün bu savaşında, kendimizi bir başkasından ya da daha önceki durumumuzdan daha iyi görme duygusu üzerinde yükselmektedir.*" şeklindeki ifadeleriyle genişletir (Morreall, 1997: 10-11). Üstünlük kuramı üzerinde çalışma yapmış olan ve bu kuramın gülmeyi açıklayabilecek nitelikte olduğuna inanan Albert Rapp, gülmenin ilkel bir davranıştan kaynaklandığını savunur. Rapp, "*Bir eski zaman ormanında geçen düellonun zafer kükremesi*" olduğunu ve böyle bir zaferin sese dönüşmesinin dillerin oluşumdan önce olması gerektiğini savunur (Morreall, 1997: 13; Türkmen, 2002: 369).

Üstünlük teorisinin özünü, insanın kendisini başkalarıyla mukayese etmesi oluşturmaktadır. Toplum içinde bireylerin çeşitli vesilelerle bir araya gelmeleri, birbirleriyle etkileşime girmeleri söz konusudur. Bu teoriye göre gülen birisi, kendi durumunu diğerleriyle karşılaştırdığında kendini üstün görmektedir. Diğer insanlarda bulunan kötü durumlar veya küçültücü şartlar kendisinde yoktur; çünkü o diğerlerinden daha güçlüdür ve şanslıdır. Kendine gülen bir kişi için de açıklama yapan üstünlük teorisi, insanda gülen benlikten başka ayrı bir benliğin olduğunu, insanın bu ikinci benliğe güldüğünü ileri sürmüştür (Türkmen, 1999: 24). Üstünlük kuramına yöneltilen eleştiriler, bu kuramın gülmenin bir yönünü izah ettiği, ancak bütün gülme durumlarını açıklamaya yetecek bir kuram olmadığı yönündedir. Bu kuram, Fikret Türkmen tarafından Nasreddin Hoca ve Bursa Yörük fıkralarına uygulanmıştır (1996, 1997, 1999, 2002).

Bektaşî fıkralarına bu açıdan baktığımızda Bektaşî'nin tıpkı Nasreddin Hoca gibi muhataplarına üstünlük sağladığı ve bu üstünlük duygularının gülmeye neden olduğunu görürüz. Böyle fıkraların birinde Bektaşî, padişah karşısında zor duruma düşecekken zekâsıyla üstün hale gelmeyi başarır:

“Bektaşilerden biri, içkinin yasak olduğu devirde, bir şişe şarap almış. Cübbesinin altına saklamış giderken padişah rast gelmiş: “Nedir o cübbenin altındaki?” diye sormuş. Bektaşî de “Abdest suyu sultanım” demiş. Padişah “Çıkar bakalım şarap olmasın” deyince Bektaşî “Padişah hürmetine şarap ol yâ mübarek” diyerek şişeyi çıkarır. Padişah bakar ki şarap. “Şimdi de su yap bakalım” der. Bektaşî “Ben bu kadarını yaptım. Nüfûz-ı padişahî büyüktür. Ötesini de siz yapınız sultanım” der. (Yıldırım, 1999: 174).

Yukarıdaki fıkrada Bektaşî içki yasağı nedeniyle zor duruma düşmüştür; çünkü yasağı koyan kişinin kendisiyle karşı karşıya gelmiştir. Fıkranın son kısmını dikkate almazsak Bektaşî, yasağı delen biri olarak suçlu ve güçsüz bir hâlde padişahın karşısında durmaktadır. Eğer bu metin bir fıkra olmasaydı veya hikâyede Bektaşî gibi bir fıkra tipi bulunmasaydı beklenti, yasağa uymayan kişinin cezaya çarptırılması olurdu, ancak Bektaşî'nin keskin zekâsı, durumu tersine çevirmiştir. Güçsüz durumdaki Bektaşî, padişaha verdiği cevaplarla içine düştüğü zor durumdan kurtulup üstün hâle gelmiştir. Başka bir şekilde söylersek fıkranın giriş kısmında padişah üstün iken sonrasında Bektaşî üstünlük sağlamakta ve bu durum da gülmeye neden olmaktadır.

Fıkralardaki üstünlük sadece bir şahsa karşı değil, fıkra tipinin kendi içine düştüğü bir duruma karşı da olabilmektedir. Aşağıdaki fıkra konumuzla yakından alakalıdır.

“Bektaşilerden birisi ata binmek istemiş. “Yâ Ali” diye hoplamış, binememiş. “Yâ Hasan” demiş binememiş. “Yâ Hüseyin” diye hoplayınca eyerle birlikte atın öbür tarafına düşmüş. Canı sıkılan baba:

- Sizi tek tek çağırdım, gelmediniz. Sonra da hep birden yüklendiniz, demiş.” (Yıldırım, 1999: 106).

Bu fıkra, Nasreddin Hoca'nın eşekten düşünce *“Ben zaten inecektim.”* dediği fıkrayla benzer özelliklere sahip bir fıkradır (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 163). Fıkranın özünde Bektaşî'nin ata binmek isterken düşmesini haklı nedene bağlaması vardır. Bektaşî, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin'in kendisine yardım edeceğinden emindir. Bu yüzden sırayla bu şahısların adını anar, ancak yardım, Bektaşî'nin yorumuna göre istediği anda gelmez. O yüzden ata binmesi gecikmiştir. Ancak yardıma çağırılan şahısların hep birlikte yardıma koşmaları ve Bektaşî'ye el vermeleri de onun attan düşmesine neden olmuştur. Kısacası Bektaşî, attan düşerek kendini zor bir hâlin içinde bulmuştur. Bu durumu telafi etmek, düşüşünü haklı bir konuma yükseltmek için de kendince bir yorum geliştirmiştir. Bektaşî, attan düştüğünde fıkra dinleyicisinin gözünde gülünç bir halde iken yaptığı yorumla dikkatleri kendi üzerinden başka bir yere çekmeyi başardığı gibi bu olumsuz durum karşısında üstünlük sağlamayı da bilmiştir.

Bektaşî, zor durumlara her zaman kazayla düşmez, bazen kazaları kendisi davet eder:

“Bektaşilerden birine sormuşlar:

- Evliya nasıl olur?

- *Nasıl olacak? Senin benim gibi bir adam.*
- *Sen evliya mısın?*
- *Evlüyayım ya.*
- *Bir keramet göster!*
- *Ne istersiniz?*
- *Şu karşıki ağacı yürüt buraya getir.*
- *Yürü yâ ağaç, yürü yâ mübarek! dediyse de ağaç yürümez. Baba olduğu yerden kalkarak ağaca doğru gider. "Evlüyada gönül, kibir olmaz, o gelmezse biz gideriz!" der." (Yıldırım, 1999: 107).*

Bektaşî, kendisinin evliya olduğunu söylemiş, ancak keramet gösterme söz konusu olduğunda işler sarp sarmıştır. İşin aslı tam ortaya çıkacakken yine zekâ ürünü bir cevapla Bektaşî, durumu kurtarmayı başarmıştır. Fıkranın giriş kısmında Bektaşî, muhatapları karşısında güçlüdür, ancak ağacı yürütemeyince durum değişir, bu kez muhatapları güçlenirken Bektaşî zayıflamaya başlar. Tam da Bektaşî'nin evliyalığı sorgulanmak üzere iken Bektaşî'nin hamlesi gelir. Bektaşî, bu hamlesiyle hem muhataplarına üstünlük sağlamış hem de evliya olduğu iddiasını sürdürmüştür.

Üstünlük teorisiyle gülmenin izah edilebileceği çok sayıda Bektaşî fıkrası vardır, ancak örnek sayısını artırmak, çalışmanın hacmini zorlayacağından daha fazla örneğe yer veremiyoruz. Buraya aldığımız fıkralarda olduğu gibi pek çok Bektaşî fıkrasında gülmeye Bektaşî'nin içinde bulunduğu duruma üstünlük sağlaması sebep olmaktadır. Özellikle de Bektaşî'nin yaşam tarzına müdahale etmek, giyim tarzını veya davranışlarını eleştirmek isteyenlere verdiği cevaplarla Bektaşî, kendine yapılan haksız eleştirileri geri püskürterek muhatapları karşında güçlü, bir o kadar da üstün hâle gelmektedir. Bektaşî'yle alay etmek veya eleştirmek isteyen insanların Bektaşî karşısında aciz kalmaları gülmeye zemin hazırlamaktadır.

2.2. Uyumsuzluktan Doğan Gülme

Uyumsuzluk teorisi, gülmenin daha çok bilişsel yanı ile ilgilidir. Teoriye göre, dünyadaki nesnelere ve bu nesnelere özellikleri, olaylar vb. arasında bazı kurallar (kalıplar) vardır ve bu kurallar sayesinde insanlar düzenli bir hayatta yaşamaktadırlar. İnsanların beklentilerine uymayan bir durumun varlığı gülmeye neden olur. Bu uyumsuzluklar, bazen bir unsurun eksilmesi, bazen sıranın değişmesi, beklenen şeylerin olmayışı şeklinde ortaya çıkabilir. Pascal bunu, "*Kişiyi, umduğuyla bulduğu arasındaki şaşkınlıktan başka hiçbir şey daha fazla güldürmez.*" şeklinde ifade eder (Morreall, 1997: 24-25; Türkmen, 2002: 372). Örneğin yolda yürüyen bir adamın düşmesi, gülmeye neden olabilir. Uyumsuzluk teorisine göre burada gülmeye neden olan beklentilerin aksinde gerçekleşen bir harekettir, yani uyumsuzluktur. Yolda yürüyen bir insanın düşmesi, insan düşüncesini, insanın birikimlerini alt üst eder. Çünkü normal olan, insanın yürümesidir, o insanın düşmesi ise bu olayı gören kişinin tüm tecrübelerini, bilgilerini tersine çevirmekte ve bir uyumsuzluk meydana getirmektedir. Böyle bir uyumsuzluk da gülmeye kaynaklık etmektedir.

Bu teorinin de kökeninde Aristoteles'in düşünceleri vardır. Aristoteles, *Rhetoric*'de dinleyiciler üzerinde belli bir beklentinin oluşturulup sonra da onları umulmadık bir şeyle vurmanın konuşmacı için güldürme yollarından birisi olabileceğini söyleyerek bu kurama ait ilk açıklamalardan birisini yapmış olur. Uyumsuzluk kuramı üzerinde çalışan Schopenhauer ve Kant'ın görüşleri de bu kuramın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Schopenhauer, konuyla ilgili olarak *"Her durumda gülmenin nedeni, bir kavramla, o kavram ilişkisi içinde düşünülen gerçek nesnelere arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanmasıdır ve gülmenin kendisi bu uyumsuzluktan başka bir şey değildir."* şeklinde bir değerlendirme yaparak uyumsuzluğu algılamanın ani olması gerektiğini vurgular (Morreall, 1997: 28).

Uyumsuzluk kuramının genel bir gülme kuramı olmadığını düşünen James Beattie, uyumsuzluktan faydalanarak oluşturduğu kuramında gülmeyi "duygusal gülme" ve "hayvansal gülme" olmak üzere iki grupta değerlendirir. Beattie, duygusal gülmede uyarıcının "uyumsuzluk" olduğunu, gülmenin de *"aynı bütünde birleşmiş uyumsuz şeylerin görünüşünden"* yükseldiğini iddia eder. Başka bir ifade ile Beattie'ye göre mizahi gülme *"karmaşık bir nesne ya da bütün içinde birleşmiş olan ve aklın da bunun farkına vardığı iki ya da daha fazla uyumsuz, uygunsuz ya da bağdaşmaz kısımlar ya da koşullar"* neden olur. Beattie, hayvansal gülmeyi de ayrıca değerlendirerek bu gülmenin uyumsuzlukla ilgisinin olmadığını söyler. Ona göre hayvansal gülmede sadece duygulardan ve düşüncelerden kaynaklanan bir durum yoktur, maddesel nedenler de vardır, hatta bunlar daha baskındır (Morreall, 1997: 28-29; Türkmen, 1999: 30-31).

Uyumsuzlukların gülme nedeni olduğunu söyleyenlerin yanı sıra, tüm uyumsuzlukların gülmeye neden olmayacağını belirtenler de olmuştur. Mesela, her uyumsuzluğun gülmeye neden olmayacağını öne süren James Beattie, bazı uyumsuzlukların korku, acıma, öfke gibi duygulara yol açabileceğini, böyle duyguların da gülmeyi doğurmayacağını belirtir (Morreall, 1997: 30). Sonuçta uyumsuzluk kuramı da gülmenin bir bölümünü izah etmektedir, şüphesiz bütün gülme durumlarını açıklayabilecek yetkinlikte bir kuram değildir. Trafik kazaları, yangınlar, depremler de uyumsuz durumlardır, ancak bu uyumsuzluklarda sağlıklı olan bir insan gülmemektedir, gülme duygusunun yerine başka duygulara kapılmaktadır.

Uyumsuzluğun gülme nedeni olduğu çok sayıda Bektaşî fıkrası vardır. Bektaşî; giyimi kuşamı, yaşam tarzı veya din algısıyla içinde bulunduğu topluma tam olarak uyum sağlayamamış bir tiptir. Bu edenle onunla ilgili fıkralarda uyumsuzluğun olması doğal bir durumdur. Kavramlar kısmında da belirttiğimiz gibi Bektaşî, fıkralarda çoğu zaman Allah'la senli benli konuşur, onu bir dostu veya arkadaşısı gibi kabul eder, hatta bazen eleştirir. Dinî kurullarla ilgili toplumun genelinden ayrılan bazı yorumları ve bilgileri vardır. Bütün bunlar, Bektaşî fıkralarında beklentilerin dışında bir uyumsuzluğa neden olmakta ve bu da gülmeyle sonuçlanmaktadır.

Bu teori kapsamında ele alacağımız ilk fıkrada uyumsuzluk bariz bir şekilde görülmektedir:

"Bektaşî'nin biri güpegündüz sokakta oruç yiyormuş. Bunu gören mahalle çocukları babayı taşlamaya başlamışlar. Biçare kaçça kaçça memleketten dışarı çıkıp çocukların elinden kurtulmuş. O sırada hava kararır ani olarak dehşetli, iri taneli bir dolu yağmaya başlamış. Zavallı baba hem doludan kaçır, hem de havaya bakar şöyle dermiş:

- *Yârabbi, sen de mi çocuklara uydun?*" (Yıldırım, 1999: 82).

Bektaşî, çocuklardan kaçarken doluya tutulmasını, Allah'ın çocuklara uyması olarak değerlendirmiştir. Böyle bir yaklaşım da gülmeye neden olmaktadır, çünkü Allah'la ilgili toplumun birikimine ve bilgilerine bakıldığında böyle bir durumun söz konusu olamayacağı görülür. Başka bir ifadeyle doluya tutulan bir kişinin, bu durumu Allah'ın yaramazlığı olarak yorumlaması beklenen bir tutum değildir. Oysa Bektaşî, dolunun çocukların hareketine destek vermek için kasıtlı bir şekilde yağdırıldığını düşünmektedir. Dinî ve kültürel kalıpları yıkan bu yaklaşım, doğal olarak dinleyenlerin gülme duygularını harekete geçirmektedir.

Diğer bir fıkrada ise Bektaşî, oruç gibi namazın da yenebileceğini ve bu durumun da kötü bir şey olmadığını söylediği için gülünç duruma düşmektedir:

"Bir Ramazan günü alenen nakz-ı siyâm ederken yakaladıkları bir şahsı halk toplanıp döğerek mahkemeye götürüyorlarmış. O sırada geçmekte olan bir Bektaşî dervisi kemâl-i hayretle sormuş:

- Bu adamı ne için döğüyorlar?

Kalabalıktan biri cevap vermiş:

- Orucu yemiş de onun için döğüyor ve mahkemeye götürüyorlar.

Baba, başını sallayarak yürümüş ve kendi kendine:

- Ne tuhaf hal! Halk bu adama ettiği hizmetten dolayı arz-ı teşekkür edeceklerine döğüyorlar. Keşki biri çıkıp şu beş vakit namazı yese, demiş." (Yıldırım, 1999: 131).

Oruç yemek, yaygın kanaate ve bilgiye göre orucu tutmamak, oruç ibadetini yerine getirmemektedir, ancak Bektaşî, bu ifadeye farklı bir yaklaşım getirmiştir. Ona göre orucu yemek, onu yok etmektir. Ona göre pek çok insanın tutmakta zorlandığı orucun yenmesi kötü bir şey değildir, hatta oruç gibi beş vakit namaz da yense aynı şekilde insanları rahatlatacaktır. Böyle bir yaklaşım aslında sadece Bektaşî'ye ait değildir. Özellikle hayvancılıkla uğraşan ve çoğunlukla konargöçer bir hayat anlayışını benimsemiş kesimlerde insanların dinin ibadet kısmında zorlandığını veya ibadet kurallarını tümüyle bilmediğini mizahî bir üslupla anlatan çeşitli fıkralar vardır. Böyle bir fıkrada Bursa'dan derlenmiştir:

"Bursa dolaylarında bir yörük köyünde teravih namazının çok uzun olduğundan şikâyet eden yörükler, muhtara:

- Git, müftüye söyle de biraz azaltsın, derler.

Muhtar, müftüye durumu anlatır. Müftü, köylünün teravih namazını az kıldığını söyleyip üç rekât da vacip kılmalarının gerektiğini söyler. Muhtarın düşünceli düşünceli geldiğini gören yörükler:

- Ali dayı, Ali dayı, indi mi, indi mi? diye bağırırlar. Muhtar da:

- Nah indi, üç dene de bindi, diye cevap verir." (Türkmen, 2002: 372).

Görüldüğü gibi fıkrada Yörükler, teravîh namazını kılmakta zorlandıkları gibi teravîh namazının rekât sayısını da bilmemektedirler. Dolayısıyla bu durum gülmeye neden olmaktadır. Bektaşî fıkralarında da buna benzer uyumsuzluklardan doğan oldukça fazla gülme durumu vardır.

2.3. Rahatlama ve Gülme

Gülmenin fizyolojik boyutu üzerinde yoğunlaşan rahatlama teorisi, psikoanalitik kuram olarak da bilinmektedir. Bastırılmış ve biriktirilmiş enerjinin aniden ortaya çıkması ile gülmenin gerçekleştiği fikrini savunan bu kuram, gülmenin rahatlatıcı etkisini ön plana çıkarmaktadır (Türkmen, 2002: 373; Eker, 2003: 75-76). Sosyal hayattaki pek çok kısıtlayıcı, yasaklayıcı tutum, insan üzerinde ister istemez baskı oluşturmakta ve bu baskıda belli ölçüde enerji birikimine sebep olmaktadır. Cinsellikle ilgili yasaklar, günlük hayatta bireylerin istemeseler de yapmak zorunda oldukları davranışlar, uymak zorunda kaldıkları kurallar vb. daha pek çok husus, insanda tepkiyi ifade eden bir enerji birikimine yol açmaktadır. Uygun şartların oluşması neticesinde ortaya çıkan bu enerji de gülme sonucunu doğurmaktadır (Morreall, 1997: 34).

Rahatlama teorisini çalışmalarıyla izah etmeye çalışan Herbert Spencer ve Sigmund Freud'un düşünceleri ve tespitleri önemlidir. Spencer, *Gülmenin Psikolojisi Üzerine* adlı çalışmasında "Duyularımızın en azından sinir sistemimiz içinde sinir enerjisi şeklini aldığı ve sinir enerjisi ile devinimsel sinir sistemi arasında yakın bir bağlantı olduğunu" söyleyerek sinirsel enerjinin bedensel hareketlerle ifade edildiğini belirtir. Ayrıca Spencer, gülmeyi buhar borularındaki güvenlik tıpasını açmaya benzeterek bir tıpanın açılması ile borunun içindeki basıncın dışarıya çıkması eylemi ile sinir sistemi içinde oluşan fazla enerjinin açığa çıkmasını benzer durumlar olarak görmüştür. Spencer'in kuramındaki enerji, herhangi bir duygu için ortaya çıkmakta ve aniden gereksiz hale gelerek gülmeyi oluşturmaktadır (Morreall, 1997: 41-44).

Şaka yapmanın kaynağı olarak bilinçaltını gösteren Freud, gülmenin de ruhsal enerjinin biriktirilmesi ve bu enerjinin başka bir yerde kullanılması olduğunu iddia eder. Freud'a göre biriktirilen enerji, duyguları bastırmak için kullanılmaktadır, bastırılan duygular da çoğunlukla cinsellik ve düşmanlıkla ilgilidir. Freud, "Şaka yapılan kişi, duygularını bastırmak için kullandığı enerjinin bırakılmasıyla gülmeye başlar; gülen kişinin bu enerji kadar güldüğünü söyleyebiliriz." diyerek gülmeyi, bastırılmış duygu ve enerjiye bağlamaktadır (Morreall, 1997: 46; Türkmen, 2002: 374). Bu teori de diğer gülme teorileri gibi gülmeyi her yönüyle açıklığa kavuşturabilecek bir kuram değildir. Bütün gülme durumları bastırılmış duygular veya biriktirilmiş enerjiler sonucunda ortaya çıkmıştır demek tamamıyla doğru bir yaklaşım olamaz. Onun yerine bazı gülme durumlarının biriktirilmiş enerjinin ortaya çıkması olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. (Çobanoğlu, 1999, 139-150) Ekici, 2004, 110-113

Bektaşî fıkralarını dinleyenlerde de rahatlama sonucu bir gülmenin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bektaşî, pek çok fıkrada mutlaka kendisiyle çatışmak veya kendini yargılamak isteyen kişilerle karşı karşıya gelir. Çoğunlukla da Bektaşî'nin konumu muhataplarına göre

daha zayıf gibi görünür. Bu da ister istemez dinleyici üzerinde baskı oluşturur, dinleyenin dini ve kültürel algısı veya tecrübeleri bu baskıyı daha da artırır. Başka bir ifadeyle Bektaşî fikralarının giriş kısımları dinleyenler için gerginlik kaynağıdır, ancak bu gerginlik çok geçmeden yerini rahatlamaya bırakır ve bu da gülmeye neden olur. Konuya bir fıkraya ve tahliliyle devam edelim:

“Bektaşînin biri dalgın bir halde sigarasını tütüre tütüre yolda gidiyormuş. Karşısına yeniçeri ağası çıkmış. Hiddetle sormuş:

- *Bu ne hal? Mübârek Ramazan gününde oruç tutmuyor, sigara mı içiyorsun?*

Bektaşî şaşkın şaşkın karşılık vermiş:

- *Unuttum ağa.*

Yeniçeri:

- *Neyi unuttun?*

Bektaşî sâfiyetle:

- *Sokakta olduğumu... demiş.”* (Yıldırım, 1999: 173).

Orucun toplumun geneli tarafından tutulduğu veya tutulması gerektiği kanaatinin bulunduğu bir dönemde kaydedilen bu fıkrada Bektaşî, sokak ortasında sigara içerek bir yasağı delmiş, üstüne üstelik karşısına bir yeniçeri çıkmıştır. Bu durum, fıkrayı dinleyenler üzerinde ister istemez gerginlik yaratacaktır. Dinleyici, Bektaşî'nin bu durumda yakalanmasının sonucunu merak ettiği gibi bazı yaptırımlara maruz kalmasından endişe edecektir; ancak dinleyici Bektaşî'nin hazırcı cevap bir tip olduğunu bildiği için de fıkranın devamını bekleyecektir. Gerçekten de fıkranın devamında Bektaşî, görünürde herkesin kabul edebileceği, dini kurullarla da çelişmeyen bir cevap olarak unuttuğunu söyler. Bilindiği gibi dini kaynaklar, oruçlu olan birisinin unutarak bir şey yemesi veya içmesi durumunda orucun bozulmayacağını söylemektedir. Bu cevabıyla Bektaşî, gergin ortamı yumuşatmıştır, ama fıkraya bu hâliyle kalsa gülme durumu ortaya çıkmayacaktır. Bektaşî son bir hamle ile neyi unuttuğunu soran yeniçeriye “sokakta olduğumu” diyerek dinleyenlerin gülme duygularını harekete geçirmektedir.

Dinleyicilerin rahatlaması, gülmeye neden olduğu gibi bazı fıkralarda Bektaşî'nin rahatlaması da gülme nedenidir:

“Bektaşî dedelerinden biri, bir Ramazan günü köy ağalarından birine misafir olur. Ağa buna akşamları türlü yemekler ikram eder. Bir iki gün sonra Bektaşînin akşamdan kalan yemekleri ertesi gün yiyerek sigara içtiğini ağanın çocuğu görerek babasına söyler. Ağa kızar, dedeye yemek yedirmez. İki gün iki gece aç kalınca dedenin canı boğazına gelir. Ertesi gün sabahleyin, ağanın uşaklarından biri, birtakım köylüler toplandığı sırada:

- *Kusura bakmayın, ben bu gece sahura kalkamadım, orucu kaçırdım, diye sigarasını tütürtmeye başlayınca Bektaşî galeyana gelerek:*

- *Be adam senin kaçırdığın oruç, benim iki gün iki gecedir anamı belledi. Orucunu sıkı tut da başkalarına zararın dokunmasın, der.*" (Yıldırım, 1999: 144).

Bu fıkrada Bektaşî'nin tepkisi tamamıyla fizyolojiktir. İki gün iki gece aç kalan birisi olarak Bektaşî, hem fiziki hem de psikolojik açıdan sıkıntıya düşmüştür. Yemek yiyemediği için sinirleri gerilmiş ve bu gerginliği atmak için fırsat kollamıştır. Bunu da ağanın sahura kalkmadığını ve bu yüzden orucu kaçırdığını söylediği sırada elde edince dile getirmiştir. Bektaşî'nin bu sözleri kendisini rahatlattığı gibi bu rahatlamayı gören dinleyiciyi de güldürmektedir. Tabii ki fıkradaki gülmenin oluşmasında "tutmak" ve "kaçırmak" fiillerinin zıtlığından da faydalanılmıştır.

Sonuç

Yapılan tespit ve değerlendirmelerin sonunda Bektaşî fıkraları ve gülme teorileriyle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

1. Bektaşî fıkraları, Bektaşîlik kültürünün bir yansıması olarak çok uzun bir zamandır Türk edebiyatının, özellikle de Türk halk edebiyatının özel bir türü olma özelliğini günümüzde de sürdürmektedir. Diğer bir ifadeyle Bektaşî tipi etrafında anlatılan bu fıkralar, geçmişte olduğu gibi bugün de Türk insanını güldürmeye devam etmektedir, ancak Bektaşî tipini canlı tutan kültür ortamının ortadan kalkmasıyla bu fıkralar daha dar ve özel alanlarda anlatılmaktadır. Buna rağmen fıkralardaki mizah tarzının ve şeklinin güncelliğini bugün de kaybetmediğini, aksine yeni Bektaşî fıkralarının yaratılarak hem sözlü hem yazılı hem de sanal ortamlarda aktarılmakta olduğunu söylemek mümkündür.

2. İnsanın gülme nedenlerini araştıran bazı teorilerin, insanların gülme duygularını harekete geçiren fıkralara uygulanabilirliğini ve Bektaşî fıkralarındaki mizahın özünü araştırdığımız bu çalışmada üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama teorilerinin Bektaşî fıkralarındaki mizahı açıklamaya yardımcı olduğu görülmüştür. Bazı fıkralardaki gülme nedeni, Bektaşî'nin muhataplarına üstünlük sağlamasıdır. Bu tarz fıkralarda Bektaşî, Nasreddin Hoca tipinde olduğu gibi baskın bir tiptir. O da Nasreddin Hoca gibi sözünü esirgmeden doğru bildiğini açıkça söyleyebilen açık sözlü bir halk kahramanıdır. Böyle olduğu için de Nasreddin Hoca ve Bektaşî tipi arasında bazı fıkr geçişleri yaşanmıştır.

3. Uyumsuzluk teorisi de Bektaşî fıkralarındaki gülmeyi izah etmeye yardımcı olan önemli teorilerden birisidir. Çünkü Bektaşî fıkralarında toplumun geneli tarafından kolayca kullanılmayacak ifadeler ve düşünceler vardır. Örneğin Bektaşî, Allah'la senli benli konuşur, bazen dünyadaki aksaklıkları ona bağlar ve eleştiri oklarını yöneltir. Tarlasının selde harap olmasını veya gömleğini kuruturken yağmurun yağmasını Allah'ın kendisiyle uğraşması olarak yorumlayan ve Allah'la ortak çiftçilik yapabilen Bektaşî'nin pek çok tutumu, toplumun büyük bir kesimi için yeni ve farklıdır, fakat bir o kadar da uyumsuzluk kaynağıdır. Bu farklılıklar ve uyumsuzluklar Bektaşî fıkralarını dinleyenlerin gülme reflekslerini harekete geçirmektedir. Aynı şekilde rahatlama teorisi de Bektaşî fıkralarındaki bazı gülme durumlarını izah edebilecek durumdadır.

4. Bektaşî fıkralarına ayrı ayrı bakıldığında bazı fıkraların bir gülme teorisiyle daha iyi analiz edildiği görülmektedir, ancak bir fıkradaki gülme olgusunu birden fazla teoriyle tahlil etmek de mümkündür. Örneğin üstünlüğün gülmeye sebep olduğu bir fıkrada uyumsuzluklar ve rahatlama da aynı sürece katkı yapabilmektedir. Bu bakımdan Bektaşî fıkralarını sadece bir teoriyle incelemek yerine mevcut teorilerin tamamını kullanarak yapılacak çalışmalar daha başarılı sonuçlar verecektir. Bu çalışmada fıkralardaki evrensel olan taraflar daha fazla vurgulanmış, insan merkezli bir bakış açısıyla insanı nelerin güldürdüğü, özellikle de Bektaşî fıkralarına insanların neden güldükleri araştırılmıştır. Sonuçta dünya toplumlarının bazı gülme nedenlerinin Bektaşî fıkralarında da bulunduğunu söylemek mümkündür, ancak her kültürün gülme değerlerinin farklı bir düzlemde geliştiği gerçeğini de dikkate alarak Bektaşî fıkralarındaki gülmeyi sağlayan temel unsurların Türk kültürüne has olduğunu da belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Baudelaire, Charles. (1997). *Gülmenin Özü*. çev.: İrfan Yalçın. İstanbul: İris Yayıncılık.
- Bergson, Henri. (1996). *Gülme Komüğün Anlamı Üzerine Deneme*. çev.: Yaşar Avunç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili. (1991). "Bektaşî ile Bektaşî Fıkraları Üzerine". *Folklor ve Edebiyat (1982) II*. İstanbul: Adam Yayınları, 318-327.
- Boratav, Pertev Naili. (2006). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul. (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, Ali (1994). "Mahalli Bir Zümre Tipi: Çepni Fıkraları". *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55. Yıl Armağanı*. Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları, 205-211.
- Duymaz, Ali. (2008). "Fıkraların Birden Fazla Tipe Bağlanma Nedenleri: Nasreddin Hoca ve Bektaşî/Çepni Örneği". *Doğumunun 800. Yılında Nasreddin Hoca Sempozyumu*. 24-25 Ekim İstanbul. (Yayımlanmamış Bildiri).
- Eker, Gülün Öğüt. (2003). "Fıkralar". *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. Cilt III. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 63-130.
- Ekici, Metin. (2000). "Gülme, Mizah ve Mahalli Bir Fıkranın Kültürel ve Edebi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme". *II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu*. 31 Mayıs-2 Haziran. (Yayımlanmamış Bildiri)
- Ekici, Metin. (2004). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları.

Morreall, John. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. çev.: Kubilay Aysevener-Şenay Soyer. İstanbul: İris Yayıncılık.

Noyan, Bedri. (1998). *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik*. I. Cilt. Ankara: Ardıç Yayınları.

Rozenthal, Franz. (1997). *Erken İslâm'da Mizah*. İstanbul: İris Yayıncılık.

Sakaoğlu, Saim ve Alptekin, Ali Berat. (2009). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Türkmen, Fikret. (1996). "Mizah Teorileri ve Nasrettin Hoca Fıkraları". *V. Uluslararası Türk Halk Kültürü Kongresi Seksiyon Bildirileri*. Ankara, 263-270.

Türkmen, Fikret. (1997). "Günümüzde Mizah Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları". *Türk Yurdu Dergisi*. 114, Şubat 1997, 21-24.

Türkmen, Fikret. (1999). *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi)*. İzmir: Akademi Kitabevi.

Türkmen, Fikret. (2002). "Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi". *Bursa Halk Kültürü I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı*. Cilt 2, Bursa, 367-375.

Yıldırım, Dursun. (1999). *Türk Edebiyatında Bektâşi Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları.